

L'escriptor català i la tradició

Antoni Martí Monterde

I

Ara fa gairebé un segle, en un opuscle titulat *Momentum Catastroficum*, Pío Baroja feia una afirmació sobre la qual caldria meditar en diversos sentits: «Si Cataluña se separa de España, antes de cincuenta años será espiritualmente francesa» (1948 [1919] V: 381). Independentment de les seves motivacions, el que més crida l'atenció d'aquesta afirmació de Baroja —que de cap de les maneres pot entendre's simplement com una *boutade*— és la seva capacitat per fer una cosa que els catalans fa temps que no fem gaire: pensar el nostre camp literari, intel·lectual, polític, editorial, etc., un cop assolida la independència d'Espanya. Realment, aquesta és una qüestió que no pot donar-se per sobreentesa, ni ajornar-ne la consideració a la consecució efectiva, ni supeditar-la al fet que encara no s'hagi produït, o que potser no es produirà mai; o que, ateses les altres

dimensions de la qüestió, la literària pugui resultar d'escassa importància. Si bé és cert que la literatura —la cultura en general— ja no ocupa el lloc central que en altres temps va tenir en la constitució de les societats, paradoxalment això no impedeix que, a Catalunya, el camp literari sigui escenari i objecte alhora d'algunes de les més enceses polèmiques polítiques dels darrers anys.¹ Val a dir que el cas català no representa cap excepció a Europa, i per tant el seu estudi s'hauria d'alliberar dels dramatismes amb què sovint se'n parla, però també cal fer un pas endavant per situar-lo en aquest context europeu de reflexió que el fa intel·ligible. Precisament per això cal pensar de quina manera s'establirien les relacions entre la literatura catalana i les literatures del seu entorn —espanyol, ibèric, europeu: i en un altre pla, occidental, mundial— arribat el moment de la independència política efectiva: perquè l'endemà de la constitució de Catalunya com a Estat independent en el si de la Unió Europea, en aquest país hauran canviat moltes coses, però d'altres no: continuaran parlant-se les mateixes llengües i continuarà escrivint-se la mateixa literatura, o literatures. Emprem, doncs, la definició de camp de Pierre Bourdieu: «champ de forces agissant sur tous ceux qui y entrent, et de manière différentielle selon la position

Antoni Martí Monterde és professor de Teoria de la Literatura i Literatura Comparada a la Universitat de Barcelona i director del màster «Barcelona-Europa: Literatura Comparada dels Intel·lectuals». El seu darrer llibre és *Un somni europeu. Història intel·lectual de la Literatura Comparada* (PUV, 2011). Darrerament ha obtingut el Premi Càtedra Josep Lluís Blasco per l'assaig *El Far de Løndstrup* (en premsa).

qu'ils y occupent [...] en même temps qu'un champ de luttes de concurrence qui tendent à conserver ou à transformer ce champ de forces [...] Le champ de forces est aussi un champ de luttes pour transformer le rapport de forces» (1991: 4-5, 19), sinó també en un sentit marcat per l'espai de possibilitats, i no només circumscrit a l'anàlisi dels fets donats; i marcat profundament també pel seu qüestionament de la transparència de l'internacionalisme literari, intel·lectual, filosòfic, acadèmic o editorial: una veritable inquietud per afavorir la internacionalització de la vida intel·lectual passa per tenir present que «on croit souvent que la vie intellectuelle est spontanément internationale. Rien n'est plus faux. La vie intellectuelle est le lieu, comme tous les autres espaces sociaux, de nationalismes et d'impérialismes, et les intellectuels véhiculent, presque autant que les autres, des préjugés des stéréotypes, des idées reçues, des représentations très sommaires, très élémentaires, qui se nourrissent des accidents de la vie quotidienne, des incompréhensions, des malentendus, des blessures» (Bourdieu, 2002: 3). No és una altra la situació en què es troba el camp intel·lectual català en la seva relació amb l'altre camp intel·lectual amb què estableix les seves principals relacions internacionals en l'actualitat, l'espanyol; amb l'afegit que aquesta mateixa internacionalitat al si de l'Estat és, de fet, una part important de la qüestió, ja que condiciona constantment la resta de la seva internacionalitat.

En realitat, pensar Catalunya en els termes que ho feia Baroja no és gaire difícil; al capdavant, això és el que s'ha fet, de manera lògica, durant molt de temps, i hauria d'il·luminar la manera com ho fem actualment. Cal reprendre l'evidència que també asse-

nyala ell mateix: «Yo, por ejemplo, no siento hostilidad alguna para la gente del Mediterráneo, aunque me hayan acusado de esto los catalanes, pero tampoco tengo con sus escritores y artistas una hermandad espiritual» (1948 [1919] V: 381). És a dir, que no hi ha en ell un sentiment de pertinença a una mateixa «comunitat», un «esperit únic compartit». No cal dir que Baroja no n'era precisament partidari, de la independència de Catalunya; i de fet hi planteja una altra qüestió important: que la cultura catalana potser no resistiria, en el marc europeu, l'assimilació absoluta –i per tant dissolució– en una altra cultura, la francesa; i, fins un cert punt, la situació de la cultura catalana al Rosselló li donaria la raó. Però això no li impedeix fer unes hipòtesis prospectives ben clares que no parteixen solament del recel, ni tan sols de la polèmica, sinó que tenen el seu fonament en un coneixement ben profund de la literatura catalana, del que significa ser un escriptor català –escrigui en català o en castellà, llengua en què ell els llegia. Aquest fet és important perquè escriure en castellà no els convertia, des de la seva òptica, en escriptors espanyols; tampoc no percebia dues literatures a Catalunya. Sigui en català o en castellà, fos a partir d'un coneixement profund o superficial, dels escriptors catalans desprenia una percepció clara d'una de les seves característiques predominants: ser, en molts sentits, una extensió de les lletres franceses.

Sota aquest enfocament, aquestes provocadores paraules comparteixen plantejament –però no conclusions– amb aquell aforisme de Joan Fuster sobre Xènius: «¿Eugenio d'Ors? Sí, home! Aquell ancià intel·lectual francès de dreta!» (1960: 64). Tan francès com el mateix Fuster, aquell intel·

lectual francès conservador d'esquerra capaç de reescriure, contra Eugeni d'Ors, el *Glosari*, de la mateixa manera que el *Glosari* ja era la reescriptura, contra Voltaire, del *Dictionnaire philosophique portatif*. És només un exemple dels molts que es poden aduir en una seqüència que definiria la tradició literària catalana –amb els matisos maragallians-goethians que calgui– si més no fins els anys seixanta del segle passat, però que sobretot es refereix al període que transcorre entre la fi del segle XIX i 1936. «Professió de fe preliminar: *Vive la France!*» Aquests mots de Josep Maria Junoy que encapçalen el número inaugural de la seva revista, *Trossos*, defineixen molt bé el període constitutiu de les nostres lletres contemporànies, independentment de l'adscripció estètica o política de qui els signi o subscriu. Perquè, en aquell moment, ser un escriptor català significa tenir certes lectures, administrar una relació en termes literaris personals però també col·lectius i culturals que es concretava a cada llibre, a cada pàgina, i entre aquestes lectures predominava la literatura francesa del segle XVIII –especialment els il·lustrats–, la prosa realista del XIX i les avantguardes i l'assaig memorialista del primer terç del XX. Les lectures d'altres literatures europees eren filtrades pel camp literari, intel·lectual i editorial francès –escandinaves i russes, però també alemanyes, encara que a aquestes s'accedia més directament–, especialment a partir de la *fin de siècle*. Amb aquestes lectures, més que amb la reflexió sobre la pròpia tradició literària catalana, es va anar constituint un nou cicle que va construir els fonaments de la literatura catalana contemporània, i que va anar conformant *una tradició*.

Aquesta tradició té una pedra fonamental en la prosa com a forma determinant en

la constitució del camp literari. La manera com, sense comptar amb una gran tradició novel·lística en el segle de la novel·la per antonomàsia –el XIX –, la literatura catalana sí que assoleix poc després un brillant corpus de memorialisme, diarisme i assaig en només mig segle –a més a més de la solidesa de la poesia– no s'explica sense aquest vincle amb les lletres franceses que implica no només tries formals, sinó models civilitzatoris i fins i tot opcions polítiques d'un clar europeisme lletrat. I cal insistir en una qüestió: fins i tot quan la literatura catalana de començaments del segle XX sembla haver consolidat les seves pròpies forces, la construcció d'aquesta tradició continua desenvolupant-se d'aquesta manera, en termes individuals, però també col·lectius, i és un procés que no s'interromp amb les guerres –la Guerra Gran, la Guerra Civil, la Segona Guerra Mundial–, i que també es desenvolupa a través de l'experiència de les dictadures i de l'exili. Josep Pla, Eugeni d'Ors, el Josep Carner articulista, Gaziell, Josep Maria de Sagarra, Marià Manent, Tomàs Garcés, Joan Puig i Ferrater, Sebastià Gasch, J. V. Foix, Eugeni Xammar, Carles Soldevila, Marià Manent, Llorenç Villalonga... passant pel mateix Fuster, Blai Bonet..., tots aquests autors il·lustren perfectament la construcció d'una tradició individual que no s'entén sense una autopercepció en termes europeus que s'organitza al voltant de la literatura francesa, però on la novel·la no resulta una prioritat narrativa, sinó que la narració esdevé una textura més creuada amb el memorialisme, l'assaig, la crònica i el periodisme literari, veritables matrius de la prosa catalana contemporània, i al voltant dels quals s'organitza una part important del camp literari català. Per això aquesta relació no és de subsidiarietat. De fet, és una

manifestació molt nítida de la necessitat de replantejar els mapes literaris –que tindrien en les geografies de l'exili una traça importantíssima– ja que com assenyala Lambert (2006 [1991]: 71),

With regard to literature the claim might be made that every literary activity and every literary work is located in some socio-cultural context, but that the rules of the literary game are not necessarily representative of the society in which they have arisen or in which they are practiced. Thus it might happen that a literary work is not recognized *as such* in the culture in which it originated, whereas it is ranked among the masterworks in some other or later culture (imported or deported literature). The more history progresses (I do not mean to say: improves), the more chances we have to find out that our best literary neighbours do not necessarily live next door. Literary communication is capable of transcending space and time.

Ara bé: el fet que els veïnatges literaris no coincideixin necessàriament amb els de la porta del costat –o el pis de dalt, o el de sota; o veïns fins i tot més propers, compartint habitatge, que ja no són veïns– no vol dir que aquests darrers veïns deixin d'existir, ni que la seva presència resulti insignificant per les relacions literàries en tota la seva diversitat i extensió.

En el cas català, aquesta dimensió internacional seria, a més a més, una expressió certament particular del que Hannah Arendt va anomenar «ruptura de tradició», en tant que els escriptors catalans contemporanis no se senten obligats a reconèixer l'autoritat de la tradició per a relacionar-se amb aquesta, ja que no escriuen des d'un lloc

històric fix en la cadena de la cronologia –i, afegiríem, de la geografia–, sinó que entren en un regne de l'esperit on tot esdevé contemporani –i proper, caldria afegir també, des de la perspectiva que proposem–, per a constituir l'escriptura del present com una tradició.

Els camps literaris són sempre nacionals; i la internacionalitat –fins i tot els debats interns sobre cosmopolitisme i universalisme, també (o sobretot) a França– és una part important de la constitució nacional dels camps, no la seva superació (Bourdieu, 2002; Espagne, 1999; Espagne i Werner, 1987; Jurt, 2009). La internacionalitat de les literatures es pot entendre com la seva difusió o repercussió més enllà del seu territori –en tant que territori i literatura són definits com a nacionals–, però això només explica la qüestió en una direcció; l'altra direcció, gairebé sempre prèvia, i imprescindible però de consideració poc freqüent, és la manera en què una literatura pren consciència constitutivament de les altres tradicions, realitat molt més profunda del que les relacions de fet documentables amb procediments de la història comparada de les literatures sol mostrar. Hi ha una tendència a pensar que això és així només en les literatures de menor dimensió i presència limitada en el camp internacional en el primer dels sentits apuntats, però esdevé exactament igual en les anomenades grans literatures, amb sistemes plenament desenvolupats i sòlids. «Connecting links in literatures cannot always be explained by the concept of a nation, or by language» (Lambert, 2006 [1991]: 69), siguin aquestes les que siguin. Les literatures no constitueixen, ni en termes lingüístics, sistemes de comunicació tancats i homogenis, i la interacció amb altres tipus de comunicació (literària o no), d'origen local

o internacional, es produeix en tot moment, fins al punt que, segons el parer del comparatista de Leuven, tota societat implica la coexistència de diverses tradicions literàries en qualsevol espai sociocultural. Ara bé: aquesta evidència no significa el mateix a en tots els indrets en què pugui ser analitzada. No es desenvolupa de la mateixa manera a França que a Espanya, a Bèlgica o a Alemanya, a Catalunya o a Anglaterra, a Estats Units o a Anglaterra, ni significa el mateix en cada moment històric dels països esmentats a tall d'exemple, ni del seu conjunt de relacions. Milan Kundera (2005) s'hi ha referit, en parlar dels provincianismes dels grans i dels petits com a manifestacions diferents d'una mateixa incapacitat de pensar-se en un context ampli.

El fet de ser una literatura sense un Estat propi al darrere, encara que amb una força literària i una massa crítica molt més potent que moltes literatures nacionals-estats europees, resulta en aquest sentit importantíssim; però també el fet, que també afecta al conjunt de literatures de nacions amb Estat, que la definició de la literatura europea gairebé normativa encara avui es basa en les cinc grans literatures amb què Ferdinand Brunetière (1901) va definir la literatura europea en 1900, i gairebé amb els mateixos criteris. Obres com *Identité littéraire de l'Europe* (2000) o *Précis de littérature européenne* (2002) responen a aquest esquema, reservant com a «Place des littératures régionales en Europe» set tristíssimes pàgines malgirbades per Jean-Paul Barbe sobre les literatures dites regionals. Sembla no tenir gaire importància que algunes de les literatures que s'hi esmenten, com la catalana, puguin situar-se en tots els aspectes a l'altura d'altres que sí que han merescut capítol independent, com la neerlandesa.

Tot i això, en el mateix *Précis*, János Szávai (2002) aconsegueix plantejar la necessitat d'una «literatura europea que no es limiti a la de les llengües corrents», com a manera de pensar en una República de les lletres una mica més igualitària, o menys arbitrària. *La République mondiale des Lettres* de Pascale Casanova (1999) –la polèmica generada al seu voltant encara continua– seria l'última aportació rellevant en aquesta manera d'establir jerarquies diacròniques en l'espai literari internacional amb la necessitat sincrònica de refermar una centralitat inviable a hores d'ara per a la literatura francesa.

En aquest sentit, un dels papers que pot jugar la literatura catalana és el de qüestionar aquestes inèrcies amb la doble evidència de la seva dimensió europea i europeïsta. Ni per tradició, ni per consciència, ni per circumstàncies, la dimensió internacional de la literatura catalana no passa inevitablement per la península Ibèrica, ni s'hi pot limitar; si es dóna aquesta limitació, és d'ordre polític. Fins i tot en els moments en què més difícil resultava que la circulació internacional de les idees travessés els Pirineus, aquesta textura és molt clara. Però això no vol dir que l'autonomia del camp literari català funcioni com un substitutiu intencional de la independència, amb els consegüents efectes de sensació d'alliberament factible en el camp literari, o en l'intel·lectual, però no en el polític. Es pot parlar d'una posició doble per a la literatura catalana. Pel seu desenvolupament sistèmic, històricament és, senzillament, una literatura europea més, i dotada d'un camp intel·lectual en què l'europeïsm no és una afirmació sinó una condició: una *littérature entre littératures*, com diria Fuster (1991 [1961]: 143), en la qual el paper de les tra-

duccions –al català i, sobretot del català– seria fonamental. En termes sistèmics, ni seria un sistema defectiu ni un sistema dependent; o en tot cas ho seria en la mateixa mesura que moltes altres literatures europees respecte a la tradició literària francesa, l'alemanya o l'anglesa. En aquest punt, la literatura catalana seria una literatura com la sueca, l'hongaresa, la polonesa, la neerlandesa, entre moltes –la major part, de fet– altres literatures europees.

II

En canvi, pel que fa al camp intel·lectual, els debats sobre les possibilitats d'aquesta literatura europea han anat limitant-se a una contingència política de vegades urgent, gairebé sempre important, però que no ha de concebre's com a ineludible: el fet de trobar-se dins d'un Estat el projecte nacional del qual coincideix amb la llengua i la literatura espanyola, la qual cosa produeix un efecte de camp restringit. Això és degut al fet que no hi ha cap altre debat intel·lectual més urgent durant el segle XX que el que afecta la qüestió nacional –la catalana i l'espanyola– i aquesta darrera, la qüestió nacional espanyola, exerceix un paper molt clar de deseuropeïtzació del camp intel·lectual, si més no fins la irrupció del pensament d'Ortega, encara que amb moltes trampes, alguna de les quals es concreta durant la dictadura de Primo de Rivera i, sobretot, la franquista. Xammar, Gaziel, Pla mateix, assisteixen també de manera directa a debats de dimensió europea, però la seva funció és de cronistes, no de participants directes o impulsors de debats –cosa que Eugeni d'Ors sí que arriba a plantejar–, encara que de les seves cròniques es pugui

desprendre un tipus d'intervenció en els debats internacionals a través del propi camp literari que, un cop més, el remet a Europa. Aquesta no coincidència entre identitats nacionals i literàries, camps literaris i camps intel·lectuals, camps polítics i camps del poder requereix un esforç per pensar la posició de la literatura catalana, i de les literatures a Catalunya, de manera independent. Aquesta independència seria determinada per la necessitat de concebre les relacions de la literatura catalana amb la resta de les literatures europees, i amb si mateixa a través d'aquestes literatures, sense considerar el determinisme estatal com l'element central del debat. Cal construir un marc teòric que permeti pensar la literatura catalana abans i després de la independència de Catalunya, però no des de posicions partidàries o detractores d'aquesta independència, sinó al marge de la sobredeterminació que el debat polític exerceix sobre les relacions entre literatures a Catalunya. I, per tal de clarificar aquest debat, cal pensar que, si Catalunya algun dia s'independitza d'Espanya, a Catalunya continuaran escrivint els mateixos escriptors, en les mateixes llengües, i que els seus lectors, en ambdues llengües, formaran aleshores un camp doble, com a mínim: amb un vessant en català i un altre en castellà que ja no formarà part de manera automàtica del camp literari espanyol, que, de sobte, tindrà una part important del seu llegat canònic-històric fora del seu territori. Caldrà repensar també, per raons anàlogues, les situacions en què quedarien els escriptors en català del País Valencià i de les Illes Balears, territoris que, pel que sembla, romandrien a dins l'Estat espanyol. De la mateixa manera, alguns dels escriptors espanyols més importants actualment quedarien, a tots els efectes, ubicats fora

del territori d'Espanya. Catalunya sempre ha emprat la idea de frontera com una metàfora que, de sobte, esdevindrà performativa, i caldrà acostumar-se a la seva concreció, evidentment en el marc d'una Europa futura sense fronteres internes en molts aspectes, però no en tots; el cultural serà, sens dubte, un d'aquests aspectes que, independentment de l'assoliment d'una idea compartida de cultura europea –més enllà de tòpics medievals–, continuarà més vinculat a la diversitat que no a la unitat.

Avui ja es troben suficients elements per a pensar que els escriptors catalans que escriuen en castellà no formen exactament part del camp literari espanyol, on el debat tendeix a ubicar-los sense matisos, de vegades a partir d'un inventari tancat d'escriptors amb una posició molt determinada en el camp, o com si aquests representessin la totalitat dels escriptors que empen el castellà com a llengua literària. Seguint el suggeriment de José Lambert, cal tenir present la no coincidència entre els mapes literaris, els mapes lingüístics i els mapes polítics, la qual cosa no fa desaparèixer aquests darrers en nom de la literatura ni exclou els primers d'una politització intrínseca. Per això, sembla d'allò més adient la seva proposta:

I do not claim that political, linguistic, or other principles are unimportant; all I claim is that they are insufficient. It is an assumption widely shared – not only by semioticians but also by economists, sociologists, anthropologists, social psychologists, and even political scientists – that there will always be interchanges, and hence also conflicts, between language, society, religion, etc., entailing a struggle for autonomy or hegemony. This is precisely why the political,

religious, or social borderlines are constantly fluctuating. How should literary scientists have better reasons than linguists and others for accepting the nation as basic principle? This is why I would like to suggest that we speak about 'literature *in* France', 'literature *in* Germany' or 'literature *in* Italy', instead of 'German literature', 'French literature', 'Italian literature', and so on. This is a way to indicate that the relationship between literature and socio-political structures is not a self-evident matter but *needs to be investigated*. (Lambert 2006 [1991]: 72)

És a dir, que si cal imaginar-se una Catalunya independent, cal imaginar-se també la independència pels diversos camps: les seves autonomies i heteronomies, i la seva modulació complicada en relació amb el camp literari internacional. Això inclouria també la dimensió espanyola, sobtadament percebuda com a internacional fins i tot pels escriptors catalans en castellà, per a alguns dels quals no serà fàcil entendre que la literatura espanyola ja no és exactament el seu àmbit. Durant un cert temps, aquesta dimensió espanyola es mantindria en una certa posició d'asimetria dins la internacionalitat per raons lingüístiques, històriques i intel·lectuals que desborden la idea d'Estat en termes individuals. Hi ha moltes literatures en castellà, al món; i la literatura en castellà a Catalunya podria arribar a ser-ne una més. No ha de resultar estrany: el mateix li passa a escriptors de les literatures argentina, xilena, mexicana, etc., però no dubten en el fet de no ser espanyols. Un escriptor en castellà a Catalunya, si més no durant un cert temps, mantindria amb la literatura espanyola, i amb la resta de les literatures en llengua castellana, una relació diferent a la que manté amb altres literatu-

res en llengües europees. D'altra banda, el cas català no deu ser considerat cap excepció a Europa pel que fa a la conflictivitat de les relacions entre política i literatura; el que sí que resulta extraordinari, i més interessant, és que, si com assenyala José Lambert (1999: 64), «es difícil imaginar cómo una nación determinada podría dar cabida a varios sistemas literarios igualmente completos», en el cas català no caldria recórrer a la imaginació sinó a un rigorós treball de constatació, que no faria sinó confirmar l'apreciació de primer cop d'ull: a Catalunya es donen, des de fa temps encara que no sempre hagi estat així, dos sistemes literaris complets.

Situades les possibilitats del nostre camp literari en aquesta clau, es poden buscar a Europa models semblants, problemàtiques semblants. Pierre Bourdieu (1985) es preguntava fa temps: «Existe-t-il une littérature belge?» És evident que la no coincidència terminològica entre les dues tradicions literàries –való-francès, flamenc-neerlandès– i el nom de l'Estat –Bèlgica–, és un avantatge i un desavantatge alhora per la seva anàlisi, que se centra en el cas de la literatura belga en francès, per a la qual estableix la quasi inexistència d'un camp literari autònom –val a dir, independent–, que porta a una provincialització d'aquests escriptors en què es dóna una identificació amb la literatura francesa, o un replegament sobre el mercat nacional vinculat a la identitat belga i les seves institucions. La forma d'existència dels escriptors valons seria determinada, doncs, per l'heteronomia, per la seva posició en el camp literari francès, on hi hauria les principals instàncies de consagració i d'institucionalització; i els principals escriptors belgues en francès serien els primers a desentendre's de la possible constitució

d'instàncies d'aquesta mena d'abast belga, ja que no les necessiten i en tot cas només implicarien subratllar una condició que, precisament, en assolir la consagració a París, no els convé recordar: la de ser una part perifèrica del camp, en la qual qualsevol element de consagració local produirà una regionalització conceptual i una subordinació no literària. Dit d'una altra manera, ser belga, a efectes de consagració literària a París, no deixa de ser una anècdota oblidadissa i ni als uns –els que conceben la literatura francesa com una acumulació de capital simbòlic a París– ni als altres –els que volen, legítimament, que la seva ambició literària esdevingui un element important del capital simbòlic de la seva llengua literària– els fa res prescindir-ne. Però aquesta situació es dóna només en una estreta franja del camp literari, i ni cancel·la ni aclareix què fer amb la resta de les posicions i instàncies. Tot reprement l'argumentació de Maurice Lemire (1987) per al moment fundacional del camp literari quebequès, les asimetries de la francofonia literària determinen un esforç per sostreure's de la dominació francesa, tot assolint la independència del camp, però al preu de sotmetre'l a una pèrdua d'autonomia respecte als poders polítics, morals i religiosos; de manera que, en general, es pot diferenciar, com fa Paul Aron (1995), entre «camp independent» –el camp de la perifèria respecte del centre–, i autonomia/heteronomia del camp, perquè en el cas belga es donaria una interpenetració constant dels mitjans polítics i dels culturals que precisament permetrien assolir la independència alhora que farien minvar l'autonomia. Les perspectives de Bourdieu i d'Aron resulten tan contradictòries com complementàries, perquè no es cancel·len recíprocament si considerem que un camp

s'estén fins allà on arriben els seus efectes. De vegades s'ha dit que la literatura catalana constitueix una mena d'estat que Catalunya no té: la sinècdocue –o la metonímia– és interessant, però no rescabala de res, perquè de fet fa retrocedir la literatura catalana a posicions de manca d'autonomia que no es corresponen amb la realitat.

En aquest sentit, existeix un camp literari català no del tot coincident amb el camp intel·lectual català, però aquest darrer, a diferència del primer, no manté el mateix règim de relacions amb Europa, sinó que és en relació al camp intel·lectual espanyol –i al camp del poder i el camp polític espanyol– que desplega el gruix de les seves intervencions, precisament en funció d'una manca d'autonomia relativa; no es tracta d'una heteronomia del camp literari català respecte del camp del poder o del camp literari espanyol, sinó de factors que es creuen necessàriament amb l'autonomia relativa del camp intel·lectual i literari català respecte del camp del poder a Catalunya, especialment a partir del model cultural del *Noucentisme*, però cal recordar que no és l'únic model a desplegar a la Catalunya contemporània. En canvi, a diferència dels camps belga o quebequès, la literatura catalana no es troba travessada per una sensació d'insuficiència o impotència respecte al centre, atès que no n'és, de perifèrica.

En tot cas, seria la literatura en castellà a Catalunya la que pot plantejar una anàlisi en aquesta línia. Encara que pugui semblar-ho, la posició dels escriptors en castellà en una Catalunya independent tindria poc a veure amb l'anàlisi de Bourdieu sobre Bèlgica, que correspondria més aviat a l'actual posició dels escriptors en català a França o a la posició en què quedarien els escriptors valencians i balears si Catalunya –sense

ells– assoleix la independència. Certament, als escriptors en castellà no els bastarà amb el mercat català, ni amb les instàncies de consagració o institucionalització del camp literari en castellà a Catalunya; però aquesta ja és la situació actual. Pel que fa al mercat, però, sobretot respecte a Amèrica. Les semblances amb el cas exposat per Bourdieu hi són pel que fa a les instàncies de consagració, però també hi trobem notables diferències. I també la clau americana aporta algunes possibilitats de reflexió sobre les instàncies de consagració en el camp literari internacional a través de Catalunya: editorials com ara Seix Barral, Anagrama, Acantilado, Debate, el conglomerat Planeta en castellà: Destino, Península..., el grup Random House-Mondadori o Galaxia Gutenberg constitueixen una constel·lació de possibilitats de consagració internacional. Ja en els anys seixanta del segle XX tenia Barcelona com a capital editorial, i aquesta capitalitat continuarà, sens dubte; alguns dels autors més importants de la literatura espanyola actual no han vist publicat mai un sol llibre fora de Catalunya; el *boom* –fos el que fos tot allò– va ser una invenció barcelonina; i el nou impuls a la carrera literària d'alguns autors americans dels anys vuitanta i noranta –Ricardo Piglia, Alan Pauls...– ha vingut de la mà d'editorials com Anagrama. La qual cosa, a més a més, ha produït una transformació del camp literari espanyol, que de vegades, en una confusió de termes esparverant, presenta les conseqüències locals de l'impacte d'autors com Piglia –o, abans, Cortázar i Borges– com a innovacions generals, i pretén presentar-les com a tals fins i tot a l'Argentina –on, a hores d'ara, a ningú amb veritable ambició literària no se l'acudiria refer *El hacedor*.

És possible aclarir les condicions en què es desenvoluparan aquests camps, o aquest camp doble? Per mirar de donar resposta a aquesta pregunta cal partir de les condicions en què, de fet, ja es desenvolupen avui.

III

L'eix teòric i metodològic fonamental d'aquest possible aclariment parteix d'una aportació realitzada des d'un altre context molt concret, l'anomenada Escola de Bratislava, encapçalada per Dionýz Durišin, que va proposar, en el darrer terç del segle XX, una nova categoria per organitzar les relacions entre literatures. Aquesta categoria és la de comunitats interliteràries, que serien les unitats resultants del que el comparatista eslovac anomena processos d'interliterarietat, que conduirien a una nova concepció de la literatura mundial. El plantejament inicial seria el següent:

Les relations nationaux littéraires expriment le caractère systématique et intégrale de la littérature national en tant que d'un ensemble et d'une unité historique organique. Les relations interlittéraires mettent en corrélation cet ensemble avec les ensembles plus grands, avec les unités historico littéraires supérieures en un certain sens, et en plus, plus larges. Les relations nationaux littéraires sont les relations entre les phénomènes dans le cadre d'une seule littérature nationale. Les relations interlittéraires expriment les liens en dehors d'une seule littérature, derrière ses frontières. Entre les pôles extrêmes mentionnés, la littérature nationale et la littérature mondiale, il existe une unité contradictoire et dialectique qui se traduit dans la pratique historico-litté-

raire comme une tension créatrice entre l'histoire des littératures nationales et de la littérature mondiale, ou bien entre les processus national littéraire et interlittéraire. (1993: 22)

Malgrat el seu esquematisme inicial, aquest plantejament pot donar molt bons resultats a partir de situacions com la catalana, i de fet ja està sent sotmesa a una profunda revisió i desenvolupament des de diferents contextos (Cabo, Casas, Domínguez, Martí). Resulta especialment interessant per la idea d'unitat contradictòria i dialèctica que genera una tensió creadora, i pel fet de considerar-ho tot plegat com un procés, que seria nacional interliterari —i no merament literari internacional. Els processos interliteraris exigirien la consideració de grans unitats relacionals que serien les veritablement rellevants en el desenvolupament de la literatura i les més interessants per al comparatisme. Aquestes unitats serien les comunitats interliteràries (tipus estàndard), recognoscibles a partir de certa cohesió geopolítica, geohistòrica i geoliterària d'un conjunt de literatures nacionals que no poden ser considerades de manera isolada. Les comunitats interliteràries es definirien fonamentalment per factors geogràfics, ètnics, lingüístics, polític-administratius, ideològics i confessionals; a aquests factors es poden afegir condicionants colonials, religiosos o d'altres factors diferencials de les unitats literàries singulars, que marcarien la diferent evolució dels conjunts supranacionals, fins i tot determinant tipologies diverses. Cal subratllar que, per a Durišin, els factors ètnics i lingüístics, que en altres concepcions de les relacions entre literatures ocuparien el centre de la reflexió, no són tan decisius per a la constitució de

les comunitats interliteràries com els geogràfics, sociopolítics i administratius (1984: 31-36). Així, les literatures eslaves, germàniques, romàniques, s'ordenarien seguint un principi ètnic; les literatures de l'Europa central, oriental, occidental, un principi geogràfic; literatures del bloc soviètic, com a tipus particular, segons un principi ideològic (1984: 125-127). Com es pot apreciar, la tria del terme *comunitat* no és neutra, i el mateix Durišin n'assenyala la rellevància:

Communauté interlittéraire [...] n'attribue aucune valeur exclusive au facteur géographique, mais s'ouvre à la différenciation plus détaillée: aspects géographique, institutionnel et politique, idéologique, ethnique, la langue, etc. La notion même de communauté suggère une certaine forme d'interférence intérieur, de cohésion et de l'unité. Le cadre de la communauté concrète facilite des analyses ultérieures des littératures nationales qui en font partie, se prenant de même à l'analyse des caractères et des facteurs actifs dans le processus d'unification. (1985: 17)

Per a Durišin, en el pla de la realitat quotidiana de la creació de les obres i les interrelacions entre escriptors, l'organització estatal, la concreció sociopolítica de les ideologies i la cohesió geogràfica determinada en gran part per aquests dos factors, fins i tot arribaria a determinar la manera d'establir relacions per sobre de les definicions ètniques o lingüístiques de la literatura. Però se li pot retreure que atorga a la noció de comunitat una dimensió unificadora en un procés que hauria de portar a la categoria final de la literatura mundial. El ben cert és que l'existència d'una comunitat interliterària no implica, necessàriament, un procés d'unificació. Val a dir que una

apreciació com aquesta no s'entén sense recordar la ubicació en l'Europa del bloc comunista de l'Escola de Bratislava, com prova el cas de la unitat i comunitat de la literatura socialista –per sobre de les tensions nacionals, com per exemple la que es dona entre magiars i eslovacs (1984: 283). Menys rígida resulta la formulació que en va fer posteriorment Marián Gálik, per a qui «Interliterariness [...] leaves aside the purely ethnic or national aspects of literatures (or the aspects that define their individualities or individual qualities) and focuses on the trans-ethnic, transnational, and lately on the geoliterary development as a whole», de manera que les comunitats interliteràries serien «supranational and supraethnic conglomerates of literatures coming into existence, changing and disappearing in historical developments conditioned spatially and temporally by ethnic, linguistic, national, and even ideological factors» (1999: 97-100). Per bé que, com ha recordat una altra integrant de l'Escola de Bratislava, Libusa Vajdová (1990: 19-27), les literatures nacionals constitueixen un factor integrador decisiu en aquest procés, en tant que l'Europa actual no s'entén sense la idea de nacionalitat, però precisament els processos interliteraris mostrarien encara amb més evidència la inestabilitat de la mateixa idea de nació, i per tant, també seria inestable la definició de comunitat interliterària. Això quedaria també clarament exposat en la idea de binacionalitat o biliterarietat que mostren ben sovint els autors en determinades comunitats interliteràries, i fins i tot fora del seu marc.

La literatura catalana formaria part del que Durišin anomena una *comunitat interliterària específica* (CIE). Una CIE es definiria igual que una comunitat interliterària (CI),

però comptaria amb formes de coexistència caracteritzades per una interacció que evolucionaria de manera més intensa i directa. Durišin posa com a exemple de CIE el cas de les comunitats de les literatures txeca i eslovaca, de les literatures balcàniques en el marc de l'antiga Iugoslàvia, de les literatures russa, ucraïnesa i bielorrussa en l'antiga URSS, i de les literatures espanyola, catalana, basca i galega a Espanya (1993: 22-23) –aquesta darrera, després desenvolupada com a CIE ibèrica. Aquestes són les que va definir en un primer moment Durišin, però caldria afegir-hi, si més no, casos com el de Suïssa, Bèlgica, Escandinàvia, que Durišin pràcticament no caracteritza; i també caldria definir què fer amb llengües literàries concretades en diverses tradicions literàries nacionals –el castellà, l'anglès (recança expressada per Susan Bassnett, 1998: 48), fonamentalment– i repensar aquestes categories a partir de casos com el de Trieste, Galícia, o precisament el de Catalunya. Una CI és, doncs, un conjunt de literatures nacionals que mantenen uns lligams entre si diferents als que mantenen per separat, cadascuna d'aquestes literatures nacionals, amb la resta de literatures del seu entorn que no formen part de la mateixa CI –i, en darrera instància, amb el conjunt de la literatura mundial–; la qual cosa determina també possibles processos interliteraris entre diferents CI. Aquesta qüestió és especialment important pel que fa al que Durišin anomena *Centrisme* –que també pot considerar-se una xarxa interliterària (Durišin i Gnisi, 2000) un gran marc de referència de diverses comunitats interliteràries, específiques o estàndard. La comunitat interliterària específica ibèrica estaria fortament vinculada al centrisme mediterrani (els altres dos són el centreeuropeu i

el septentrional), especialment a través del noucentisme, en el segle XX; però cal tenir present que en tant que reacció clàssica, el noucentisme no s'entén tampoc sense una referència francesa: Charles Maurras, i com a reacció al nordisme del modernisme. A més a més, no cal dir que l'adscripció de les literatures galaico-portuguesa i basca al centrisme mediterrani resulta força complicada; però des del punt de vista d'algunes propostes iberistes sorgides a Catalunya, si més no la primera pot resultar coherent.

Considerem que aquest pot ser un bon punt de partida per estudiar la posició de la literatura catalana en els múltiples contextos en què s'inscriu: autonòmic, estatal, nacional, euroregional i europeu-occidental. Les relacions entre la literatura catalana amb la resta de les literatures europees es dona en un marc estatal problemàtic, de vegades prescindint-ne, però en altres ocasions condicionades per aquest marc, que no es limita a una contingència administrativa des del moment en què la mateixa possibilitat de canviar aquesta contingència modifica políticament les condicions en què es concreta. La literatura portuguesa no té aquests conflictes –encara que la posició de Saramago, o la de Vargas Llosa pel que fa al cas americà, siguin percebudes de manera ambigua. En aquest sentit, l'iberisme no és una proposta internacional, sinó una resposta a una situació nacional catalana-espanyola: l'iberisme, com el federalisme, és una de les opcions que ha hagut de prendre el catalanisme al llarg dels anys, en el debat amb Espanya. La tendència seria, doncs, a reduir la comunitat interliterària ibèrica als marges estatals espanyols, amb projeccions simbòliques, més que efectives, al camp portuguès –i, només de vegades, americà, però obviant que, dins la península Ibèrica, és el

camp editorial barceloní dels anys seixanta i setanta el que determina tota una rearticulació de la literatura llatinoamericana, que en canvi semblaria sustentar només una mena de simbòlica universalitat de la llengua literària espanyola, reiteradament impugnada i refutada des d'Amèrica, que ja només té alguna eficàcia performativa de portes endins d'Espanya.

Cal recordar que Durišin planteja tres possibilitats importants, de les quals Catalunya n'és un exemple clar: que el conflicte sigui determinant en les relacions interliteràries; que una literatura pugui passar d'una comunitat interliterària a un altra; i també que les CI poden desaparèixer, la qual cosa no les condemna a deixar de ser un objecte d'història literària. Potser ara com ara la més important sigui la consideració que dins les comunitats interliteràries les relacions poden establir-se també a través del conflicte: que les *comunitats interliteràries en conflicte* siguin un tipus especial de CIE, definit per la insuficiència –per fracàs o per inviabilitat– de la cohesió polític-administrativa, les tensions identitàries i la diferent situació en relació amb el temps històric de cadascuna de les entitats que la integren. És evident que el conflicte entre projectes nacionals és un tret distintiu de les relacions entre les cultures ibèriques. D'altra banda, com insinuava Baroja, la diferent articulació interliterària dels camps intel·lectual i literari a Catalunya demostra que la literatura catalana s'ha trobat molt més nítidament inscrita en una comunitat interliterària organitzada al voltant de França que no pas al voltant de la literatura espanyola; però de concretar-se de manera absoluta aquesta adscripció, el conflicte no hauria estat menor. Però, aquesta possibilitat pertany a un cicle que s'assembla més al dels temps de

Baroja que als nostres: en aquells anys, per reprendre la fórmula d'Ortega, si Espanya era un problema, Europa n'era la solució; en els nostres temps, des de la perspectiva de la literatura catalana el problema és que Europa no existeix prou com a realitat en la qual fer fonedissos o almenys replantejar certs debats d'una singular estretesa. La dimensió estatal-espanyola d'una part important d'aquesta CIE resulta molt clara, i planteja asimetries determinants: és el que Durišin anomena «condicionament històric de la interliterarietat i de les comunitats interliteràries» que, per alguns moments, sembla abocat a presentar-se en forma de sobredeterminació administrativa de la forma Estat, de la política i la ideologia com a marc de caràcter programat en el qual es desenvolupen els «sistemes literaris multinacionals». Els exemples que proposa Durišin: l'ex-Iugoslàvia, l'ex-Unió Soviètica, l'ex-Txecoslovàquia, poden considerar-se la prova de la seva inestabilitat, i està del tot per demostrar la seva afirmació sobre el cas de l'Estat espanyol: «Sur d'autres principes est fondée l'unité du système littéraire multinational de l'Espagne qui unit dans une communauté interlittéraire multinationale les littératures castillane, catalane, galicienne et basque» (1993: 35). Això pot ser així, afortunadament, en l'actualitat; així ho podia ser en el segle XVII; o en el XV, sense que les situacions de cada moment puguin ser considerades ni tan sols equivalents. Però no era així durant el segle XVIII, i menys encara durant el franquisme: és dir, durant quaranta anys del segle XX que, sumats a la dictadura de Primo de Rivera, sumen gairebé mig segle d'administració totalitària dels béns simbòlics i no simbòlics, precisament en el moment històric europeu en què el concepte de co-

munitat interliterària sorgeix i sembla més adient. Els factors coercitius com a element de cohesió polític-administrativa amb objectius polítics més que literaris han estat massa presents en la realitat de la comunitat interliterària ibèrica per a pensar que no han deixat una empremta que encara cal comprendre plenament.

A més a més, cal tenir present que, a diferència d'altres CIE, la superposició geogràfica de tradicions literàries en llengües diferents és un fet, i per tant ha de marcar els processos interliteraris de manera ineludible, i no sempre a través d'anècdotes terribles sinó també de categories plenes de sentit constructiu per elles mateixes. Per això, entre altres raons no menors, també caldria definir una altra categoria derivada de la CI de Durisin, que Catalunya permet albirar clarament: el que podríem anomenar una *comunitat interliterària doble*. En un territori com el català, la literatura en la llengua pròpia mantindrà —precisament en els termes en què es defineix una CI— unes relacions amb la literatura en castellà que ja no podran plantejar-se en termes de supranacionalitat, sinó de constitució d'un únic espai públic en el qual el camp literari en català i en castellà determinarà unes relacions específiques entre ells i, de manera conjunta o no, amb la resta de les literatures, relacions que tindran gran transcendència també en el camp intel·lectual.

Cal preguntar-se com es dóna la relació, des de qualsevol de les posicions definides, amb la resta de literatures, especialment europees. En un context tan complex, aquesta relació ha de ser força diferent de com es produeix en contextos homogenis i monolingües. A través de les traduccions enteses com a part fonamental d'un camp literari com el català, la tradició literària

catalana ha anat constituint-se; el fet que els escriptors catalans —en una llengua o en una altra— tinguin accés a traduccions en totes dues llengües ha d'implicar una manera d'articular aquestes lectures i de desprendre'n una reformulada internacionalitat literària. Però, a diferència de la riquesa de plantejaments d'altres èpoques, el context actual es caracteritza per la homogeneïtat de les decisions editorials respecte a la política de traduccions, que gestiona les versions catalana i castellana en un sol paquet de negociacions, sense pensar en les respectives tradicions. Que un escriptor català en castellà sigui lector de Marcel Proust i Lampedusa tindrà uns efectes en totes aquestes qüestions si aquest escriptor és, a més a més, lector de Llorenç Villalonga i Miquel Pailó. Que un escriptor català en català sigui lector de Baroja, Balzac o Colette, tindrà uns efectes en totes aquestes qüestions si aquest escriptor és, a més a més, lector de Juan Marsé. Que dos dels grans llibres de poesia catalana del segle XX siguin dos textos d'exili: les *Elegies de Bierville* de Carles Riba i el *Nabí* de Josep Carner, hauria de tenir-se sempre present, abans de començar a parlar d'aquestes qüestions; que en els informes de lectura de la censura relatiu a *Últimas tardes con Teresa*, de Marsé, es llegeixi la següent afirmació —firmada per Carlos Robles Piquer en carta al ministre Manuel Fraga Iribarne—: «Una de las razones por las que creo que la novela debería autorizarse es la de que está escrita en castellano, cosa que me parece importante cuando tantos catalanes se inclinan hacia su lengua vernácula» (Rodríguez Fischer, 2010: 121), hauria de recordar-se com a norma d'època: el camp literari s'articula sobretot en present, però s'explica en la *longue durée*.

Tot plegat determina unes relacions intrínsecament difícils, però que marquen sensibles diferències amb el que s'esdevé en el camp literari espanyol. Aquest també és un factor d'independència. D'altra banda, ha de ser considerada també una noció especialment interessant i que, en el cas de les comunitats interliteràries específiques, resulta molt habitual: els fenòmens de bilingüïtat o plurilingüïtat, i binacionalitat o plurinacionalitat, d'evident vinculació al bilingüïsm; aquestes nocions s'aplicarien als escriptors i obres, però també als lectors, crítics... que pertanyen a dos o més sistemes literaris al llarg de la seva trajectòria literària, sota alguna forma de migració; aquesta condició, inestable en la vida d'un individu, que pot ser intencionada, apresada, natural o contingent, simètrica o asimètrica, entre moltes altres possibilitats, pot ser motivada per qualsevol aspecte dels múltiples factors constitutius de les comunitats interliteràries, i determina per a l'individu i la seva obra una posició interseccional i una diversitat de funcions en cada situació; per tant, aquestes figures, especialment pel que fa als escriptors, són de gran transcendència per a la constitució de la comunitat interliterària, (Durišin, 1994: 51-53) i ho serien especialment en una comunitat interliterària doble, però constituiria un error d'enfocament definir-la només en funció d'aquestes figures, o situar en el centre de les apreciacions crítiques aquelles obres o autors que fomenten o possibiliten una relació entre totes dues literatures o representen l'hibridisme. Actuar d'aquesta manera –cosa freqüent, en nom del diàleg, en alguns sectors acadèmics i periodístics– implicaria confondre la crítica literària amb la història intel·lectual, i limitar sociopolíticament les possibilitats dels escriptors en una o l'altra

llengua en obligar-los a ser llegits només en clau política. A més a més, la literatura catalana manté, dins la comunitat interliterària doble, diverses relacions amb la literatura en llengua castellana a Catalunya, obra de ciutadans de definicions nacionals múltiples que excedeixen la península.

Abans o després de la independència de Catalunya –i al marge del seu debat explícit– cal identificar i definir la situació de la literatura en castellà a Catalunya, més enllà de les eventuais relacions personals, o de les diverses iniciatives institucionals. En l'actualitat és possible apreciar les següents posicions i relacions:

- Literatura en llengua castellana escrita per escriptors catalans que formin part del camp literari definit per la literatura catalana.

- Literatura en llengua castellana escrita per catalans que no participen del camp literari definit per la literatura catalana. Aquesta posició no té per què fer-los pertànyer necessàriament a la literatura espanyola, però se'n poden sentir part. Per tant, cal definir molt bé, per a cada cas, quines relacions es mantenen amb el camp literari espanyol –i també, més enllà d'Espanya, amb la literatura americana en llengua castellana–; i cal definir també quines posicions s'hi ocupen, i com.

- Literatura espanyola, en tant que terme privilegiat per les circumstàncies de la comunitat interliterària específica en determinants moments, però no sempre.

- Literatura llatinoamericana, tenint presents dos factors diferents i no necessàriament concomitants: el primer, que el camp editorial català dels anys seixanta i setanta va ser determinant en la constitució actual de la literatura hispanoamericana; el segon, que en els darrers anys s'ha produït

una reconsideració d'autors americans relativament al marge del procés que aquests autors experimentaven a Espanya, impulsada també per editorials barcelonines, però en una dinàmica completament diferent del pas marcat per l'anomenat *boom*, ja que els autors actuals no formen un conjunt homogeni, ni cohesionat per una operació editorial d'aquella magnitud, ni sembla que estiguin predisposats a una politització en el marc espanyol –i en tensió amb el marc català– comparable a la d'alguns autors dels anys seixanta i setanta, com ara Mario Vargas Llosa.

– Literatura escrita per ciutadans catalans d'origen llatinoamericà, residents des de fa dècades –o fins i tot nascuts– a Catalunya, entre d'altres situacions, la qual cosa determina relacions força diferents a les que manté amb la resta de la literatura americana: Roberto Bolaño, Nora Catelli, Edgardo Dobry, Ana Basualdo, Horacio Vázquez Rial, entre molts d'altres. Cal assenyalar que alguns d'aquests autors, de vegades, escriuen també en català (Lolita Bosch), o tenen en la literatura catalana i en la seva situació doble –a Catalunya i a l'Argentina– un dels puntals de la seva pròpia trajectòria, com és el cas del poeta Edgardo Dobry amb Gabriel Ferrater. També cal tenir present que alguns d'aquests autors es defineixen a si mateixos només en relació a la literatura espanyola, però d'altres no se'n consideren part, de cap manera, d'aquesta literatura, independentment de la qüestió catalana.²

– Literatura escrita per llatinoamericans que mantenen una especial relació amb la cultura catalana, per bé que sense residir-hi habitualment: Juan Villoro, Roger Bartra. Cal tenir present que al llarg del segle XX

les migracions i els exilis europeus –entre els quals el català– han deixat una important empremta en alguns països, especialment a l'Amèrica del Sud, i que aquesta empremta és també imprescindible per a entendre la cultura catalana.

A aquestes posicions encara caldria afegir la literatura escrita en català o en castellà, a Catalunya, per persones que tenen com a primera llengua altres llengües europees (Monika Zgustová escriu en txec, català i castellà, Simona Škrabec, escriu en eslovè i català), la literatura escrita en català o en castellà a Catalunya per ciutadans que tenen com a primera llengua alguna de les llengües no europees que sovintegen al nostre país (Najad el Hachmi). I, a més a més, les obres escrites en les seves llengües per escriptors residents a Catalunya, però que no participen necessàriament del camp literari català, ni en una llengua ni en l'altra, sinó que s'hi incorporen tangencialment, a través de les traduccions (Caterina Pasqual Söderbaum escriu en suec). Com a conclusió d'aquest inventari de posicions i possibilitats, que caldria considerar absolutament obert en una situació força canviant com és l'actual, podria afirmar-se que les relacions entre les literatures a Catalunya solen enfocar-se fonamentalment entre la literatura catalana i la literatura en castellà, de manera horitzontal, plana, sense matisos, però aquest petit inventari provisional demostra que aquesta relació conté múltiples variables a tenir en compte, dins la seva asimètrica reciprocitat; i que, a més a més, es troba emmarcada i condicionada per un conjunt de relacions que constitueixen un veritable context, i no un mer rerefons.

IV

Aquesta caracterització de la posició dels escriptors, en català o castellà, a la Catalunya contemporània ja no s'ajusta gaire al model de ruptura apuntat per Arendt; però pel que fa al camp intel·lectual, repensar-ho tot plegat des del plantejament de la filòsofa alemanya resulta encara més aclaridor: els escriptors catalans trenquen amb la tradició de la coincidència geocultural entre camp polític, camp intel·lectual i camp literari, de manera que si en el pla político-intel·lectual semblaven irremissiblement abocats a relacionar-se amb la tradició literària espanyola, en el camp literari no es dona pas aquesta continuïtat, que seria una inèrcia política o un debat profundament sustentat en lectures de caràcter intel·lectual dels escriptors espanyols, però no el resultat d'una tradició literària. Dit d'una altra manera: a Joan Maragall no li interessa, d'Unamuno, tant *Amor y pedagogía* com *En torno al casticismo*, però sobretot li interessien els articles i assaigs que en llegia a la premsa; quan volia pensar la literatura, buscava en un altre lloc. I el fet que els escriptors catalans escriguin també en castellà podria semblar un inconvenient per a aquesta argumentació, però en realitat la recolza; la mateixa obra en castellà de Joan Maragall –segons Joan Fuster, sense el qual no es pot entendre el camp intel·lectual català–, principalment constituïda per articles i assaigs, ho demostra.

Per la manera com s'estableixen aquestes relacions constitutives de la veu literària pròpia matisada pel posicionament intel·lectual, la situació de l'escriptor català contemporani –tant en català com en castellà– s'acosta més al que Jorge Luis Borges planteja en «El escritor argentino y la tradición»,

una important conferència pronunciada el 19 de desembre de 1951 al Colegio Libre de Estudios Superiores, publicada en 1953 a la revista de la mateixa institució, i més tard incorporada a la segona edició de *Discusión*. Es tracta d'un assaig de definició de la literatura argentina des de la triple experiència de la crisi de l'esperit europeu en el període d'entreguerres, de la redefinició de la posició americana en la inajornable reestructuració de la cultura occidental després de la fi de la Guerra Civil i, sobretot, de la Segona Guerra Mundial, i de la certesa que el somni modern de Buenos Aires, tan problemàtic com ambiciós, no solament no havia fracassat del tot sinó que, en alguns aspectes, podia considerar-se més que reeixit –en part, òbviament, gràcies a ell mateix. Tal com va saber subratllar Nora Catelli (2003), Borges hi té en compte, no com a precursors sinó com a font directa, treballs anteriors d'Alfonso Reyes i, sobretot, de Pedro Henríquez Ureña, de qui Catelli subratlla l'argument seminal del seu text: «Tenemos derecho a tomar de Europa lo que nos plazca: tenemos derecho a todos los beneficios de la cultura occidental», que data de 1928. Aquesta genealogia permet pensar aquell discurs com una mena d'intervenció diferida en l'anomenada «polèmica pel meridià intel·lectual d'Hispanoamèrica», debat suscitat l'any 1927 entre les elits intel·lectuals de Madrid i Buenos Aires, entre altres indrets, sobre la capitalitat simbòlica i efectiva de les lletres en castellà. És un debat en el qual Borges va participar de manera fervorosa, però no gaire brillant. En la seva intervenció en el plec de respostes de la revista *Martín Fierro*, es limitava a exclamar: «La sedicente nueva generación española nos invita a establecer ¡en

Madrid! el meridiano intelectual de esta América. Todos los motivos nos invitan a rehusar con entusiasmo la invitación. [...] Madrid no nos entiende. [...] ¿de dónde va a entendernos, qué va a saber de la terrible esperanza que los americanos vivimos?» (Borges, 1927: 73-74).³ Més significatiu encara resulta el fet que el primer assaig de la primera edició de *Discusión*, «Nuestras imposibilidades», va ser discretament suprimit en el que es presenta com una reedició i ampliació als anys cinquanta d'aquell llibre: s'hi tractava dels «caracteres más inmediatamente afligentes del argentino» (1932: 11) transformats en un profund desassossec que calia advertir: «la penuria imaginativa y rencor definen nuestra pena de muerte» (1932: 17). Per a Borges, la incapacitat de l'argentí per a pensar l'altre, els altres, en un context àmpliament i profundament meditat resultava letal: «Para el argentino ejemplar, todo lo que es infrecuente es monstruoso —y como tal, ridículo» (1932: 12), fins al punt de considerar «el extranjero: un sujeto imperdonable, equivocado y bastante irreal» (1932: 13). En darrer terme, tot tindria com a explicació «esa mortal y cómoda negligencia de lo inargentino en el mundo, comporta una fastuosa valoración del lugar ocupado entre las naciones por nuestra patria» (1932: 14), complementària de la rancúnia entesa com a «fruición incontenible de los fracasos» (1932: 15). No és d'estranyar que Borges esborrés de la seva bibliografia visible aquell escrit —que, cosa impensable en 1957, es tanca va apel·lant a Miguel de Unamuno per a autoritzar el propi criteri—, en què es plantejava la contradictòria i fallida definició de Buenos Aires com a ciutat cosmopolita «que menosprecia a los Estados Unidos y festeja que Buenos Aires se pueda hombrar

con Chicago homicidamente» (1932: 11), i en el qual, sobretot, se subratllava la incapacitat de la ciutadania de Buenos Aires per a aprehendre res de l'estranger de manera intel·ligent. Aquell article, publicat originàriament a *Sur* en 1931, no semblava gaire conscient tampoc del que aquella mateixa revista significaria en un procés que potser caldria tancar també a les pàgines de *Sur*, en el número de 1953 on apareix, per segona vegada i sense modificacions, «El escritor argentino y la tradición». La calculadíssima ambigüitat cronològica del text de Borges no permet pensar en casualitats; la dimensió simbòlica de les dates esborrades o reinscrites representa, per ella mateixa, una conjectura. El fet que la nova versió del llibre, amb el mateix pròleg datat nítidament el 1932, es tanqui amb «El escritor argentino y la tradición», sense donar cap indicació de la data de la conferència al Colegio Libre de Estudios Superiores, atorga a aquestes pàgines una dimensió transcrònica, més que anacrònica. Perquè si en 1932 Borges no havia donat una resposta gaire reeixida en la polèmica del *Meridiano*, sí que ho fa a l'assaig de 1951, a més a més de manera brillant, igualment polèmica, i amb arguments de dimensions locals i extraterritorials alhora, que treien no només la capitalitat simbòlica a Madrid sinó que també feien trontollar la de París en favor d'una disseminació de fonts possibles, eminentment anglosaxones però que ja apunten dimensions babèliques. La cronologia desdoblada de la conjectura borgiana —de datació errònia impossible atesa la presència en aquelles pàgines de les guerres europees, però lligada amb aquell passat que ha fet possible el present— està vinculada també, evidentment, a l'exacerbació nacionalista argentina del primer peronisme, directament

inspirada en l'ascens dels feixismes europeus en l'època, precisament, de la *Polémica del Meridiano*, que al capdavant no era sinó una expressió d'un d'aquells nacionalismes: l'espanyol— i emmarcada per la idea de compromís de l'escriptor, d'*engagement*, sobretot en termes nacionals.

La polèmica de 1927 comença amb la publicació, a *La Gaceta Literària*, la revista impulsada per Ernesto Giménez Caballero —i finançada per Francesc Cambó—, que portava com a subtítol *Ibérica, americana, internacional*, d'un editorial sense firma (però redactat per Guillermo de Torre) sota el títol «Madrid [,] meridiano intel·lectual de Hispanoamèrica» en què es reaccionava contra la postulació de París com a capital de la *latinité*, i es plantejava que

Frente a los excesos y errores del latinismo, frente al monopolio galo, frente a la gran imantación que ejerce París cerca de los intelectuales hispanoparlantes tratemos de polarizar su atención, reafirmando la valía de España y el nuevo estado de espíritu que aquí empieza a cristalizar en un hispanoamericanismo extraoficial y eficaz. Frente a la imantación desviada de París, señalemos en nuestra geografía espiritual a Madrid como el más certero punto meridiano, como la más auténtica línea de intersección entre América y España. (s. d. [de Torre] 1927: 1)

A banda de la preocupació relativa a París, aquell editorial bandejava evidències demogràfiques, polítiques, econòmiques i culturals que havien fet de Buenos Aires una alternativa seriosa a les grans ciutats europees o nord-americanes com a possible capital del segle XX. D'inspiració entre orteguiana i castrista —per Américo Castro—, aquell manifest afirmava que

nosotros siempre hemos tendido a considerar el área intelectual americana como una prolongación del área española. Y esto, no por un propósito anexionista reprochable, sino por el deseo de borrar fronteras, de no establecer distingos, de agrupar bajo un mismo común denominador de consideración idéntica toda la producción intelectual en la misma lengua; por el deseo de anular diferencias valoradoras, juzgando con el mismo espíritu personas y obras de aquende y allende el Atlántico. (s. d. [de Torre] 1927: 1)

Aquesta és, en realitat, la qüestió, que els autodenominats «nietos del 98» no podien acceptar: ja no eren la mateixa literatura, en aquell moment. La cancel·lació de les diferències en favor d'un mateix esperit contenia, en l'editorial de De Torre, un altre malentès, o aparent malentès, perquè en aquell moment es desenvolupava un debat d'abast occidental sobre el relleu de l'esperit europeu per part d'Amèrica: Espanya es postulava a si mateixa com a pont, però també hi participava de l'estratègia de la Romanística alemanya —encapçalada per Vossler— (Resina, 2009: 54-67) per treure pes a França en la redefinició d'Europa en el context de la Revolució Conservadora.

La posició de la literatura catalana i la posició de la literatura argentina caracteritzada per Borges comparteixen, d'entrada, trets com ara l'europeisme basat en una profunda consciència de la pròpia historicitat, malgrat les interrupcions i discontinuïtats; europeisme —o, més aviat, dimensió occidental— que tant en el context argentí com en el català tenen en el nacionalisme propi una pedra de toc. En ple ascens del peronisme, la preocupació borgiana per les exigències de compromís amb la nació acaba per efectuar un desmuntatge de les

evidències *gauchescas* com a tret essencial de la tradició argentina: d'una banda es tracta d'un gènere literari tan artificial com qualsevol altre, i d'altra banda la insistència en el color local no és sinó un recurs calcat dels processos culturals nacionals europeus; recurs emprat al preu d'oblidar les fites *escandinaves*, *escoceses* i *gregues* de Shakespeare i Racine, que no són merament temàtiques: «como si los argentinos sólo pudiéramos hablar de orillas y estancias y no del universo» (1996 [1957] I: 271). La insistència nacionalista en aquests trets deia ben poc de la versatilitat argentina, i menys encara de la versatilitat literària, que Borges compara amb dos casos emblemàtics de la cultura europea:

Recuerdo aquí un ensayo de Thorstein Veblen, sociólogo norteamericano, sobre la preeminencia de los judíos en la cultura occidental. Se pregunta si esta preeminencia permite conjeturar una superioridad innata de los judíos, y contesta que no; dice que sobresalen en la cultura occidental, porque actúan dentro de esa cultura y al mismo tiempo no se sienten atados a ella por una devoción especial; «por eso –dice– a un judío siempre le será más fácil que a un occidental no judío innovar en la cultura occidental»; y lo mismo podemos decir de los irlandeses en la cultura de Inglaterra. Trátándose de los irlandeses, no tenemos por qué suponer que la profusión de nombres irlandeses en la literatura y la filosofía británicas se deba a una preeminencia racial, porque muchos de esos irlandeses ilustres (Shaw, Berkeley, Swift) fueron descendientes de ingleses, fueron personas que no tenían sangre celta; sin embargo, les bastó el hecho de sentirse irlandeses, distintos, para innovar en la cultura inglesa. Creo que los

argentinos, los sudamericanos en general, estamos en una situación análoga; podemos manejar todos los temas europeos, manejarlos sin supersticiones, con una irreverencia que puede tener, y ya tiene, consecuencias afortunadas. (1996 [1957] I: 272-273)

De la mateixa manera, en el cas català, la qüestió sobre l'expressió nacional com a tret d'identitat de la literatura no deixa de ser una excepció. Pensar que la literatura catalana se sustenta sobre alguna cosa semblant al color local no és sinó un error d'apreciació, resultat de les asimetries abans explicades, de l'aferrissat debat polític, de la mediocritat... o de la mala fe. En la literatura catalana, aquest tipus de política poètica constitueix una escena inicial –amb la Renaixença–, equiparable a la de qualsevol altre procés occidental d'articulació del Romanticisme literari amb el polític. Però fins i tot en aquest cas, cal recordar que la revista amb què Bonaventura Carles Aribau i Ramon López Soler fan difusió del Romanticisme des de Barcelona porta ja un títol significatiu: *El Europeo*, en un gest idèntic al d'una de les primeres revistes impulsades per Friedrich Schlegel: *Europa*. També es pot entendre com un parèntesi, per l'*engagement* acadèmic amb el marxisme dels projectes històrico-filològics dels anys seixanta, que van privilegiar una concepció de la teoria del reflex en què hi havia no poca refracció ideològica. Però tant el modernisme com el noucentisme per exemple, coincideixen en aquesta virtut. Sense que això no impedeixi que, tant l'un moviment com l'altre, tinguin també, especialment el segon, una dimensió política importantíssima: actua com un Estat; l'obra de la Mancomunitat és una obra d'Estat –sense Estat– que planifica, exactament de la mateixa

manera ferrocarrils, hospitals, biblioteques i ensenyament. Però això accentua també la seva dimensió internacional. Una dimensió que, sobretot, és en la creació on es mostra de manera més profunda. Té raó Baroja en afirmar que

Hay drama en catalán que parece escrito en Noruega; versos que parecen confeccionados en el bulevar de Montmartre; comedias lacrimosas, como las de Rusiñol, en las cuales se encuentra uno como disuelto en un mar de merengue internacional; hay de todo: sueco, noruego, dinamarqués y hasta tártaro; lo que no se ve es que haya nada catalán; por lo menos, nada alto, nada fuerte, nada digno del país. (1910)

Potser per això, el mateix Baroja feia temps que havia establert una associació d'idees que només pot sorprendre relativament:

Los caracteres generales de la intelectualidad judía son en todas partes la habilidad, la tendencia internacionalista, el odio a la guerra y a todo lo violento y el amor al lujo. El catalán vulgar no tiene la tendencia de emigración del judío; ama su ciudad y su tierra y no quiere salir de ella. Del fenicio se decía lo mismo. Pero el catalán intelectual es emigrante y se desnacionaliza pronto, y en esto asoma el judío. [...] Yo no sé si estos escritores y artistas catalanes [Fortuny, Casas, Rusiñol, entre d'altres] la mayoría poco amigos de España, son semitas o no; pero lo parecen. (1907)

En aquest punt cal assenyalar que l'argumentació de Baroja no resulta excepcional en el seu context, i funciona com el negatiu de l'afirmació positivada per Borges del

que no és sinó una única fotografia sobre la constitució interliterària de les tradicions literàries—qualsevol: l'argentina, la catalana, serien així només dos exemples idèntics en allò literari; diferents en allò polític.

És en la part propositiva del text de Borges on ens trobem la més remarcable semblança entre la posició dels escriptors argentins i la dels escriptors catalans. Borges es pregunta —i es respon: «¿Cuál es la tradición argentina? Creo que podemos contestar fácilmente y que no hay problema en esta pregunta. Creo que nuestra tradición es toda la cultura occidental, y creo también que tenemos derecho a esa tradición, mayor que el que pueden tener los habitantes de una u otra nación occidental» (272).

El deix d'arrogància *porteña* és només una aparença: el terme *mayor*, aquí no implica una superioritat—com tampoc en la reflexió sobre els jueus europeus manllevada a Veblen—, sinó la comprensió plena del que significa el cosmopolitisme com a feblesa: una nova força que les literatures grans no tenen, no poden tenir, a l'hora de reconèixer els seus vincles i la seva posició en la literatura occidental: a diferència de les lletres franceses o angleses, la literatura argentina i la literatura catalana no s'hi juguen cap posició de preeminència en la internacionalitat literària: per això poden parlar de la tradició occidental com de «la nostra tradició». Al dret major s'hi arriba pel fet de ser menor, però no per la petitesa—inexistent, en realitat—sinó per la intersticialitat i interseccionalitat de la pròpia posició menor: des d'aquesta perspectiva és possible concebre la superació de la falsa dicotomia major/menor, idea impensable en un camp literari com el francès, fins i tot ara que la seva literatura, la literatura francesa actual, és una literatura bastant empetitida —ara

en el sentit convencional del terme— sense reconèixer-s'hi en aquesta posició menor: el camp literari francès continua resistint-se a repensar el cosmopolitisme —o la possibilitat d'estar força mancada de talent. I també en el sentit que la politització resulta reactiva, no constitutiva, en l'argumentació borgiana, que a més a més dissol allò col·lectiu en el terme tradició sense desterritorialitzar-lo, sinó proposant una altra lectura dels mapes de la tradició occidental. L'esquema desplegat per Deleuze i Guattari (1975) a partir de les notes de Kafka sobre les *kleine Literaturen* resulta, en aquest punt, insuficient; i tampoc la visió que en planteja Casanova (1997), discrepant però que en molts sentits perpetua la proposta d'aquests filòsofs, resulta gaire convincent.

La literatura catalana, a més a més de ser una literatura europeista, és una literatura europea, directament sorgida d'aquesta condició i de la consciència d'aquesta condició; però a més a més compta amb un avantatge impossible en el cas argentí: «Se dice que hay una tradición a la que debemos acogernos los escritores argentinos, y que esa tradición es la literatura española. Este segundo consejo es desde luego un poco menos estrecho que el primero, pero también tiende a encerrarnos» (271).

La diferència lingüística de la literatura catalana li estalvia aquest tancament —i, de pas, el possible tancament insinuat per Deleuze i Guattari. Però ni tan sols quan escriuen en castellà, els escriptors catalans formen part de la literatura espanyola. La inclusió d'escriptors catalans en les *Històries* de la literatura espanyola no deixa de ser un efecte simètricament oposat d'un sol fenomen: una continuïtat de la tradició construïda sobre l'esborrament de la contigüïtat de les tradicions —i, de vegades,

sobre les traduccions disponibles, no sobre una lectura directa— o l'evidència, no gaire meditada, de la condició d'obra bilingüe, i la dimensió política de les trajectòries d'autors concrets. En aquest sentit, els intents d'instrumentalització de la figura de Josep Pla per part de certa dreta espanyola han estat persistents, i els debats d'abast estatal sobre la pluralitat del cànon de les lletres espanyoles, escassos.

Precisament per això, la concepció no espanyola de la literatura argentina i de la catalana no passa per un enfrontament polític. Si bé és cert que les uneix el que Borges assenyala: «la historia argentina puede definirse sin equivocación como un querer apartarse de España, como un voluntario distanciamiento de España» (271), aquesta objecció no resulta tan rellevant al costat de l'altra que aporta l'argentí:

entre nosotros el placer de la literatura española, un placer que yo personalmente comparto, suele ser un gusto adquirido; yo muchas veces he prestado, a personas sin versación literaria especial, obras francesas e inglesas, y estos libros han sido gustados inmediatamente, sin esfuerzo. En cambio, cuando he propuesto a mis amigos la lectura de libros españoles, he comprobado que estos libros les eran difícilmente gustables sin un aprendizaje especial; por eso creo que el hecho de que algunos ilustres escritores argentinos escriban como españoles es menos el testimonio de una capacidad heredada que una prueba de la versatilidad argentina. (271-272)

Cal fer notar que Borges no aclareix en quina llengua dóna a llegir els llibres francesos o anglesos als seus amics, però és bastant lògic que es refereixi a traduccions

al castellà, de les quals l'Argentina d'aquells anys estava perfectament assortida, molt més bé que Espanya, de fet. La tradició de traducció literària occidental vessada al castellà per les editorials argentines va crear, en la primera meitat del segle XX, les condicions perfectes perquè aquesta afirmació prengui cos, i en aquest punt, el paper com a editors i traductors dels exiliats republicans –alguns dels quals catalans– va ser, en una segona fase d'aquest fenomen, determinant: la literatura espanyola seria una més –i no la principal– entre les literatures amb què un lector comú argentí d'aquells anys podia relacionar-se en llengua castellana; en canvi, durant bastants dècades a partir de 1939, la dependència d'un lector espanyol de les editorials argentines, si volia estar al corrent del principals corrents literaris i de pensament d'Occident, era gairebé absoluta; i, quant al paper de les traduccions en la constitució de la pròpia literatura, hi ha moltes semblances entre els camps literaris argentí i català. La literatura espanyola no podia ser el marc en el qual les lectures d'un argentí cultivat d'aquell moment es feien intel·ligibles com a bagatge.

Cal tenir present que, a diferència de la posició americana, la posició peninsular de Catalunya fa que aquest gust adquirit que requereix un «previo aprendizaje especial» –interessants matisos de la versió de 1951–, que permet que alguns escriptors argentins «escriban como españoles», estigui determinada pels debats del camp intel·lectual, en el pla de les elits; per la identificació nacional dels ciutadans, en debat constant; i per la regulació de l'ensenyament de la llengua i la literatura a l'Estat. La distància –proximitat o llunyania– a les lletres espanyoles no és simplement un efecte de lectura, sinó també del model d'Estat, que

resulta especialment constitutiu del camp intel·lectual però també del bagatge amb què compta la ciutadania en la seva formació bàsica. Un ciutadà de Catalunya pot sentir-se espanyol, i té un marc legal en el qual desenvolupar aquest sentiment com a condició. Un ciutadà de Catalunya, ara com ara, pot no sentir-se espanyol; però no té un marc legal en el qual desenvolupar aquest sentiment com a condició. Cap d'aquestes situacions tindrien equivalència fora de la península Ibèrica. A l'Argentina, la literatura espanyola és estudiada com una literatura estrangera més, per molt que s'escrigui en la mateixa llengua. A Catalunya, la literatura espanyola no pot ser estudiada com una literatura estrangera, per molt que estigui escrita en una altra llengua, perquè aquesta no és simplement *també* la llengua de l'altre, ni d'un sol altre; perquè, ara com ara, hi ha un contingent de literatura espanyola –identificada com a tal, sense matisos, per una part del camp literari, intel·lectual i polític– a Catalunya que cal tenir present. I, en tot cas, no pot ser estudiada com a estrangera perquè a efectes legals no ho és. I en moltes qüestions, no serveix de gaire fer com si les coses legals no tinguessin importància, si es vol que, quan la legalitat sigui una altra, en tinguin. Tot i això, ahir, ara o demà, la legalitat no determina els sentiments individuals de pertinença. A l'hora de parlar de literatures a Catalunya caldria tenir molt clar que el fet d'escriure en castellà no converteix un escriptor automàticament en part de la literatura espanyola, però si aquesta és la seva voluntat, ningú hi tindrà absolutament res a dir, de la mateixa manera que actualment, ningú té res a dir respecte a un escriptor català que, quan escriu en castellà, no se sent espanyol. I caldrà recordar també que

comptem amb un bagatge important de literatura escrita per ciutadans catalans d'origen llatinoamericà, residents des de fa dècades –o fins i tot nascuts– a Catalunya, i que Barcelona continuarà sent una capital literària de dimensió americana.⁴

V

Si algun dia Catalunya esdevé un Estat independent, la transformació profunda d'aquest fet resultarà determinant per aclarir els termes en què s'articularen les literatures a la península Ibèrica: tradicionalment es parla de literatura espanyola, literatura catalana, literatura basca, i literatura gallega i portuguesa; potser caldria començar a pensar que a la península Ibèrica hi ha, si més no, dues literatures diferents en llengua castellana, i que l'espanyola podria no ser la principal, de la mateixa manera que en el context llatinoamericà ja no ho és pas. A ningú no se l'acudeix dir que la literatura argentina sigui una part de la literatura espanyola; a ningú se l'acudeix dubtar que, sense la literatura argentina del segle XX, no s'explica l'evolució de les lletres en llengua castellana –i en moltes altres llengües– a banda i banda de l'Atlàntic. En canvi, les relacions entre la literatura espanyola i la literatura argentina actual estan molt lluny de ser clares per part espanyola, que continua detenint algunes instàncies de consagració internacional i arrogant-se una gens menyspreable dimensió simbòlica assimiladora de les lletres hispanoamericanes com a lletres espanyoles pel sol fet de ser escrites en espanyol. Res no fa pensar que això no es donaria també en el cas català; segurament de manera força més intensa. Ara bé: aquesta disquisició afecta de manera

molt semblant tant els escriptors catalans que escriuen *també* en castellà com els que tenen aquesta llengua com a única llengua literària. No hi ha un vincle indefugible amb la tradició literària espanyola, ni tan sols quan els escriptors catalans escriuen en castellà; tal com afirma Borges per a la seva literatura, qualsevol escriptor català de començaments de segle té, pel que fa a la literatura espanyola, «un gusto adquirido», requereix un esforç d'apreciació –de «de gustación», que no es dona en el cas de les lectures franceses i angleses –franceses i, en menor mesura, centreeuropees i nòrdiques, caldria matisar pel que fa als catalans de, si més no, la primera meitat del segle XX. En la segona meitat d'aquell segle passat i el que portem del XXI, es produeix una disseminació de fonts per raons de diversa índole: generacional, geopolítica, etc. Però el mateix es pot dir dels escriptors catalans en castellà, amb relació a la literatura espanyola. Fins i tot no està clar que hi pertanyin, dels del punt de vista del camp literari, els qui només ho fan en aquesta llengua, que reben un tracte veritablement estrany en els mitjans –literaris i de comunicació– i en les instàncies de consagració editorial i institucional radicades a Madrid: és una manera de ser belga. No deixa de resultar una anomalia –literària, no política– que Juan Marsé no hagi estat Premio Cervantes fins 2008, o que cap altre autor català hagi obtingut aquest reconeixement.

Torna a ser convenient en aquest punt recordar les múltiples dimensions de la *Polemica del Meridiano*, perquè no sol comentar-se que aquell editorial de Guillermo de Torre tenia una triangulació efectiva amb un d'anterior, al qual s'al·ludeix en el primer paràgraf: «Al mismo tiempo que en el “Diálogo de las lenguas” va precisándose

nuestro criterio, con referencia a Cataluña y a las demás lenguas peninsulares, interesa especialmente a *La Gaceta Literaria* fijar y delimitar su actitud respecto al ángulo específicamente americano de nuestro objetivo triangular» (s. d.[de Torre] 1927).

Aquesta dimensió específicament ibèrica de la polèmica és el que fa que intervingui Agustí Calvet, *Gaziel*, qui anys a venir seria l'autor d'una *Trilogia ibèrica*. «De esos meridianos, ¿cual será el más brillante y famoso?» es preguntava: «Tienen razón los argentinos en decir que uno de esos meridianos es Buenos Aires. También los portugueses podrían añadir que hay otro en Lisboa, y los catalanes que el suyo es Barcelona. No sabemos todavía si podremos acordarlos todos en el futuro» (Gaziel, 1927: 80-81). En aquest sentit, resulta molt recomanable rellegir un article d'Enrique Vila-Matas, «Situarse en el mundo», publicat a *El País* arran de la polèmica sobre la Fira de Frankfurt. Resulta molt interessant que sigui aquest autor qui va fer aquesta aportació a aquell debat, ja que d'una banda una reflexió tan explícitament politico-intel·lectual segurament sorprendria els seus lector habituals, i de l'altra als lectors habituals del diari en què es va publicar potser els sorprendria la seva argumentació, ja que la seva consideració de la polèmica no gira entorn de si calia o no que ell representés la cultura catalana en aquella fira, sinó si podia ser inclòs, per contrast, en la literatura espanyola: «Convertido en escritor español por arte de birlibirloque o por el arte político de no haber sido demasiado invitado a Frankfurt, quiero tratar ciertas cuestiones relacionadas con el idioma que utilizo» (Vila-Matas, 2007). Això el porta a recordar críticament de què poc havia servit aquella fira per a la literatura espanyola dels

anys 80, és a dir, el moment en què tant ell com un estol de joves narradors espanyols van començar la seva trajectòria literària. Vila-Matas era aleshores, i ho va ser durant força temps, un autor gens reconegut en les lletres espanyoles, i la seva posició en el camp literari era una excentricitat, en tots els sentits, a partir de la qual va anar definint-se. Però en 2007 escriu des d'una absoluta reconsideració d'aquella posició excèntrica, que ha situat la seva literatura en el centre d'un sistema de lectures possibles en l'àmbit del que en algun moment se'n deia, de manera pejorativa, metaliteratura o metaficció, terme emprat ara de forma admirativa:

El gran problema que tienen los escritores españoles de hoy es su visibilidad internacional. En mi caso particular, creo o imagino que ese problema lo he roto de fuera hacia dentro, trabajando contra el superficial canon nacional que algunos críticos crearon en los años ochenta. En vista de que no encajaba en esa narrativa nueva española (donde se jaleaba el casticismo y el rechazo de todo experimentalismo), opté por escribir una literatura no nacional española. (2007)

Així doncs, Enrique Vila-Matas, un dels escriptors més importants en llengua castellana, pot considerar-se un exemple d'internacionalitat estètica oposada a l'estilema internacional, un dels darrers *turn of the screw* de la idea de *Weltliteratur*. Com ha assenyalat Lionel Ruffel «il y a dans l'écriture et la narrativité des romans de Vila-Matas toute la virtuosité du roman sud-américain, toute la force théorique-pratique du Nouveau Roman, mais prises dans un temps sans ruptures. Sa poétique n'est pas œcuménique, elle hérite de l'aventure de la modernité pour essentiellement la trans-

mettre. Les fantômes en sont le signe. Les personnages de Vila-Matas les rencontrent et vivent physiquement avec eux. Ils en deviennent les doubles dans un mélange curieux d'expérimentation et de tradition qui exprime la dimension politique de son projet esthétique» (Ruffel: 62). Per això, la plaça Rovira de Barcelona i la place Saint-Sulpice de París no responen ni a una localització ni a una desterritorialització, ni en Vila-Matas ni en Pérec, respectivament, sinó que formen part d'una interrogació a la modernitat urbana que troba la seva continuïtat en la discontinuïtat. Això és el que dona a la literatura de Vila-Matas la condició de literatura no nacional espanyola, que no satisfà de cap de les maneres les exigències de cap construcció nacional, per més que estigui escrita en una llengua concreta, de la mateixa manera que no podria instrumentalitzar-se per l'última forma de patriotisme sorgida a Catalunya: el patriotisme municipal de Barcelona. Es tracta, si es vol, d'un gest avantguardista, europeïsta, internacionalista; però també correspon al viatge de tornada de l'escriptor català contemporani: «Y así Portugal, Francia, México o Argentina se acercaron a mi obra mucho antes de que ésta fuera mínimamente aceptada por mis conciudadanos. Me inscribí en una tradición literaria híbrida en la que cabían el italo-germánico Claudio Magris y el anglo-alemán W. G. Sebald, franceses excéntricos como Perec y Roussel, mexicanos como Sergio Pitol, argentinos como Ricardo Piglia, César Aira o el inefable Borges, españoles como Juan Benet y Javier Marías» (2007).

El moviment doble que aquí suggereix Vila-Matas és molt clar: d'una banda, són els lectors no espanyols els que determinen, en definitiva, la reconsideració de la seva

obra en el camp literari espanyol, on acaba posicionant-se malgrat la constitució fàctica d'aquest camp, amb la qual passa comptes no sense certa satisfacció. De l'altra, incideix en el conjunt de lectures en què aquests lectors de diversos països l'han reconegut, en una trama estètica però també política: Vila-Matas confirma la tradició en la qual és reconegut, i s'hi endinsa, encara que aquestes lectures no tenen perquè haver estat fetes de manera ordenada en la seva pròpia trajectòria: perquè si bé en algun dels casos és visible una deliberada filiació, en d'altres la inscripció és un gest interpretatiu: es tracta dels autors al costat dels quals és reconegut, és recognoscible, precisament perquè vol ser-hi, al seu costat. Aquesta posició de Vila-Matas pot semblar una novetat en el camp literari espanyol, però no ho és pas en el camp literari català, com a tradició interliterària forjada de manera individual, més enllà de les lectures previsibles o prescriptibles: l'argument de Vila-Matas n'és la seva actualització i concreció, i, en tant que és un raonament extensible a altres autors catalans— el primer enunciat explícit de la manera com la literatura en castellà a Catalunya no té perquè ser espanyola, abans i tot de la possible independència. Ara bé: quan afirma que aquestes són «cuestiones que creo que también pueden ser de interés de los que escriben en catalán», pensa que els està suggerint alguna cosa nova quan en realitat els assenyalava uns records que, de sobte, Vila-Matas ha descobert, i que no sap que són records compartits, des de fa un segle, amb una part important dels seus conciutadans: els que el llegirien des de la tradició de la seva altra llengua.

En una Catalunya independent la situació dels escriptors en castellà haurà canviat

profundament, pel que fa a la idea de camp literari i de camp intel·lectual; i, per descomptat, també amb relació al camp polític. També la situació dels escriptors en català; les coses seran molt diferents, i començarà una nova època per als escriptors en català que restin dins l'Estat espanyol, i no es d'esperar que romangui inalterada la perspectiva dels escriptors catalans del Rosselló.

Tot plegat significarà un gir importantíssim en la Comunitat Interliterària Específica Ibèrica. Caldrà tenir molt clar que, en cap societat, ni tothom s'entén en tot, ni tothom ho comparteix tot; i que serà molt difícil però alhora fascinant concebre una capital literària amb dos meridians d'aquesta dimensió. La pregunta a fer-se, doncs, a manera de conclusió és la següent: estarà la literatura comparada a Catalunya a l'altura del seu propi rept? □

REFERÈNCIES

- ALEMANY BAY, Carmen (1998): *La polémica de meridiano intelectual de hispanoamérica (1927). Estudio y textos*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- ARON, Paul (1995): «Sur le concept d'autonomie», *Discours social/Social Discourse* 7, 3-4.
- BAROJA, Pío (1907): «El problema catalán. La influencia judía», Madrid, *El Mundo*, 15 de novembre.
- (1948): *Momentum catastrophicum*, en *Obras Completas*, V, Madrid, Biblioteca Nueva.
- (1910): «Divagaciones acerca de Barcelona», conferència pronunciada el 25 de març de 1910, a la Casa del Pueblo de Barcelona, Barcelona, *El Progreso*, 26 de març.
- BASSNETT, Susan (1993): *Comparative Literature: A Critical Introduction*, Oxford, Blackwell.
- BONNEFOY, Yves; Marc FUMAROLI, Herald WEINRICH, Michael ZINK (2000): *Identité littéraire de l'Europe*, París, PUF.
- BORGES, Jorge Luis (1953): «El escritor argentino y la tradición», *Cursos y Conferencias XLII*, 250-251-252 (gener-febrer-març).
- (1932): *Discusión*, Buenos Aires, M. Gleizer.
- (1957): *Discusión*, Buenos Aires, Emecé.
- BOURDIEU, Pierre (1985): «Existe-t-il une littérature belge?», *Études de lettres* 4 (octubre-desembre) [trad. cat. en aquest mateix número].
- (1991): «Le Champ littéraire», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 89, pp. 3-46.
- (2002): «Les conditions sociales de la circulation internationale des idées», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 145.
- BRUNETIÈRE, Ferdinand (1901): «La Littérature européenne», *Annales Internationales d'Histoire. Congrès de Paris, 1900. 6e section. Histoire Comparée des Littératures*, París, Lib. Armand Colin.
- CABO ASEGUINOLAZA, Fernando (2001): «National Canon Formation as Interliterary Process: The Spanish Case», *Literary Research/Recherche littéraire*, 18.35.
- CASANOVA, Pascale (1997): «Nouvelles considérations sur les littératures dites mineures», *Littératures Classiques*, núm. 31.
- (1999): *La République mondiale des Lettres*, París, Seuil.
- CASAS, Arturo (2000): «Problemas de Historia Comparada: la comunidad interliteraria ibérica», *Interliteraria* 5.
- (2003): «Sistema interliterario y planificación historiográfica a propósito del espacio geocultural ibérico», *Interliteraria* 8.
- CATELLI, Nora (2003): «La cuestión americana en "El escritor argentino y la tradición"», en

- D. Attala, S. Delgado, R. Le Marc'hadour: *L'Écrivain argentin et la Tradition*, Rennes, P. U. Rennes.
- DELEUZE I GUATTARI (1975): *Kafka. Pour une littérature mineure*, Paris, Éditions du Minuit.
- DIDIER, Béatrice (ed.) (2002): *Précis de littérature européenne*, Paris, PUF.
- ĎURIŠIN, Dionyz (1984): *Theory of Literary Comparatistics*, trad. angl. de Jessie Kocmanová, Bratislava, Slovak Academy of Sciences-Institute of Literary Sciences.
- (1985): *Aspects ontologiques du processus interlittéraire*, Bratislava, Literárnovedný Ústav.
- (1989): *Theory of Interliterary Process*, trad. angl. de Jessie Kocmanová, Bratislava, Veda.
- (1993): *Communautés interlittéraires spécifiques*, vol. 6. *Notions et principes. / Osobitné medziliterárne spolocenstvá*, vol. 6 *Pojmy a princípy*, Bratislava, Institut de Littérature Mondiale, Academie Slovaque des Sciences/Ústav Svetovej Literatúry Sav.
- (1995): «Le Comunità interletterarie: una categoria fondamentale del processi interlitterario», trad. it. de Pavol Koprda, en Armando Gnisci i Franca Sinopoli (eds.): *Comparare i comparatismi. La comparatistica letteraria oggi in Europa e nel mondo*, Roma, Lithos.
- ĎURIŠIN, Dionyz i Armando GNISCI (eds.) (2000): *Il Mediterraneo. Una rete interletterarie*, Roma, Bulzoni.
- ESPAGNE, Michel: *Les Transferts culturels franco-allemands*, Paris, PUF, 1999.
- ESPAGNE, Michel i Michael WERNER (1987): «La Construction d'une référence culturelle allemande en France. Genèse et histoire (1750-1914)», *Annales ESC* 4.
- FUSTER, Joan (1960): *Judicis Finals*, Palma, Moll.
- (1991): «Literatura entre Literatures», *Pont Blau*, Mèxic, 1-II-1961, en Santi Cortés (ed.): *Textos d'Exili*, València, Generalitat Valenciana.
- (1988): *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial, 1971.
- Troços*, segona sèrie, 1, setembre 1917.
- GÁLIK, Marián (1999): «Comparative Literature as a Concept of Interliterariness and Interliterary Process», en Steven Tötösy de Zepetnek, Milan V. Dimic, Irene Sywenky (eds.): *Comparative Literature Now: Theories and Practice / La Littérature comparée à l'heure actuelle. Théories et réalisations*, Paris, Honoré Champion.
- Gaziel (Agustí Calvet) (1927): «Los Meridianos de Hispanoamérica», *El Sol*, 31 d'agost, portada. Reproduït en Alemany Bay, 1998.
- JURT, Joseph (2009): «Le Champ littéraire entre le national et le transnational», en Gisèle Sapiro (ed.): *L'Espace intellectuel en Europe. De la formation des États-nations à la mondialisation XIXe-XXIe siècle*, Paris, La Découverte.
- KUNDERA, Milan (2005): «Die Weltliteratur», *Le Rideau*, Paris, Seuil.
- LAMBERT, José (1991): «À la recherche de cartes mondiales des littératures», en János Riesz i Alain Ricard (eds.): *Semper Aliquid Novi. Littérature comparée et littératures d'Afrique. Mélanges offerts à Albert Gérard*, Tubingen, Gunter Narr. Trad. anglesa: «In Quest of literary World Maps», *Functional Approaches to Culture and Translation. (Selected Papers)*, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins, 2006.
- (1999): «Aproximaciones sistémicas y literatura en las sociedades multilingües» [«Approches systémiques et la littérature dans les sociétés multilingües», ponència presentada al congrès *Towards a History of the Literary Institution in Canada: Literatures of Lesser Diffusion*. Universitat d'Alberta, 1988]; trad. cast. de Montserrat Iglesias

- Santos, *Teoría de los Polisistemas*, Madrid, Arco Libros.
- LEMIRE, Maurice (1987): «L'autonomisation de la "littérature nationale" au XIXe siècle», *Études littéraires* 20, 1.
- RODRÍGUEZ FISCHER, Ana (2010): «Juan Marsé y la censura franquista», *Cuadernos Hispanoamericanos* 721-722.
- RUFFEL, Lionel (2006): «L'International, un paradigme esthétique contemporain», en Christophe Pradeau, Thiphanie Samoyault (eds.): *Où est la littérature mondiale?*, Paris, Presses Universitaires de Vincennes.
- SZÁVAI, János (2002): «Pour une littérature européenne qui ne se limite pas à celle des "langues courantes"», en Béatrice Didier (ed.).
- TORRE, Guillermo de (1927): «Madrid, meridiano intelectual de Hispanoamérica», *La Gaceta Literaria* 6; any 1, 15 d'abril, portada.
- VAJDOVA, Libusa (1990): «Les Modes d'organisation des littératures nationales dans le processis interlittéraires», en Bauer Roger, et al. (eds.): *Proceedings of the XIIth Congress of the International Comparative Literature Association/Actes du XIIe congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée*, Munic, Iudicium, IV.
- VILA-MATAS, Enrique (2007): «Situarse en el mundo», *El País*, 5 de juliol.

SUBSCRIU-TE A L'AVENÇ

opinió +
cultura + història +
crítica + assaig
per només
4,83 €/al mes

Fes-ho a través de
www.lavenc.cat

Ens pots seguir per:

